

Анатолій СИДОРЧУК

ПРОБЛЕМИ КЛАСИФІКАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ ВИПЛАТ І ПОСЛУГ

Розглянуто проблемні аспекти класифікації соціальних виплат і послуг населенню в Україні та запропоновано власний варіант такого поділу. Як критерій визначено вплив на формування соціальних виплат чинників економічного чи соціального характеру.

У період незалежності нашої країни, в грудні 1993 р. Верховна Рада України ухвалила Концепцію соціального забезпечення населення України, в якій було враховано етап переходу держави до ринкової економіки, оскільки діюча донині система соціального захисту вичерпала себе, що спричинило певні негативні тенденції в економіці, а саме: зростання заборгованості із соціальних виплат, нецільове використання страхових коштів, невідповідність форм управління фондами системі формування їх коштів тощо.

Метою реформи галузі соціального забезпечення населення України є:

- створення стійкої фінансової системи для економічного захисту людини в разі настання безробіття, тимчасової непрацездатності, вагітності та пологів, народження дитини, догляду за нею, нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, старості та інших випадках, передбачених законодавством, за рахунок страхових внесків роботодавців і застрахованих осіб;
- формування ефективної системи управління соціальним страхуванням за участю представників трьох сторін соціального партнерства;
- удосконалення системи виплат;
- встановлення дієвого контролю за цільовим використанням коштів цільових страхових фондів.

Це зумовлено насамперед тим, що характер та умови надання соціальних виплат населенню в Україні, як і в колишньому СРСР, суттєво не відрізняються між собою. За умов реформування системи соціального забезпечення особливою актуальністю набуло питання класифікації цих виплат щодо оптимального їх розподілу між ланками бюджетної системи, окремими соціальними фондами держави. Ці проблеми в радянський період досліджували такі вчені, як В. Чехутова, Т. Мітькіна, О. Фролова, А. Єгорова. На сучасному етапі їх вивченням займаються науковці Б. Надточій, Ю. Павленко, Є. Ковжарова та ін.

Мета цієї статті – обґрунтування доцільності типологізації соціальних виплат населенню, що має за основу критерій впливу на формування цих виплат чинників соціального чи економічного характеру.

Будь-яка класифікація певним чином є умовною, але незамінною при вивченні сукупності явищ, оскільки дає змогу згрупувати їх відповідно до вибраних для дослідження однорідних ознак.

Виплати і послуги з соціального забезпечення і соціального страхування можна класифікувати, наприклад, за їх змістом. Залежно від цього можна визначити такі види виплат і послуг:

- спрямовані на підтримку життєдіяльності організму і збереження здоров'я: пенсії за віком, у зв'язку з інвалідністю, з втратою годувальника, виплати допомог у період хвороби, вагітності та пологів, а також допомоги особам похилого віку, які не мають права на пенсію та інших джерел існування, утриманців притулків для старих тощо;
- пов'язані з народженням і вихованням дітей: допомоги при народженні дитини, часткова оплата відпустки з догляду за дитиною до досягнення нею трьохрічного віку, щомісячні допомоги на дітей багатодітної сім'ї, малозабезпеченим сім'ям;
- витрати, спрямовані на відновлення працездатності: протезування, навчання і перекваліфікація інвалідів, створення спеціальних пристосувань тощо.

Виплати і послуги можна класифікувати також залежно від того, до якої соціальної групи населення належать їх отримувачі: робітники і службовці, члени колективних сільськогосподарських спілок, військовослужбовці та їх сім'ї. Така характеристика отримувачів виплат і послуг із соціального забезпечення і соціального страхування має реальне значення, оскільки умови і розміри виплат для кожної групи визначають відповідно до нормативних актів. Наприклад, у Законах України "Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок чорнобильської катастрофи", "Про пенсійне забезпечення військовослужбовців та осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ", "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту", "Про державну службу" тощо визначено особливості соціального захисту саме зазначених категорій населення.

Найпоширенішим є групування соціальних виплат і послуг залежно від форми їх надання: грошові виплати, що охоплюють різні види пенсій і допомог; безоплатні та пільгові послуги із соціального забезпечення і соціального страхування. Розрізняють такі види пенсій: трудові та соціальні (за віком, у зв'язку з інвалідністю, у разі втрати годувальника, за вислугу років) [1]. Допомоги виплачують при настанні тимчасової непрацездатності, в зв'язку з вагітністю та пологами, різні види допомог на дітей (разова допомога при народженні дитини, допомога багатодітним і одиноким матерям, допомоги малозабезпеченим сім'ям).

Безоплатно або на пільгових умовах надають такі послуги: протезно-ортопедичне обладнання інвалідам Великої вітчизняної війни, інвалідам I та II груп, особам похилого віку, інвалідам із дитинства та ін. Інваліди війни і праці, інваліди з дитинства на певних умовах мають право на забезпечення засобами пересування зі знижкою 50% від їх вартості. Безоплатними послугами вважають також трудове навчання та працевлаштування інвалідів. Для осіб похилого віку, інвалідів створено будинки-інтернати, де їх забезпечують житловою площею з необхідним інвентарем, одягом, білизною, медичною допомогою і культурним обслуговуванням.

Перелічені види виплат і послуг охоплюють сукупність соціально-економічних заходів, пов'язаних із забезпеченням непрацездатних громадян та осіб похилого віку. Разом з тим, застосовувана нині класифікація соціальних виплат і послуг із соціального страхування і соціального забезпечення не дає змоги всебічно їх вивчити. Це особливо відчутно при спробі проаналізувати виплати з огляду на функціональне призначення. На нашу думку, з цією метою необхідно взяти до уваги ще один аспект класифікації цих виплат і послуг.

Так, згідно з Конституцією України у нашій державі передбачено багато форм здійснення соціальних виплат населенню, які можна розподілити відповідно до їх природи і функціонального призначення. Критерієм такої класифікації буде переважання в цих виплатах економічного чи соціального моменту. Незважаючи на тісний взаємозв'язок економічних і соціальних відносин у суспільстві, шляхом аналізу можна розмежувати економічні відносини осіб як учасників процесу

А. Сидорчук

Проблеми класифікації соціальних...

виробництва та їх соціальні відносини як членів суспільства. Поділ на дві групи виплат і пільг зумовлений характером цих відносин.

До першої групи належатимуть виплати і пільги, головною умовою отримання яких є участь громадян у суспільному виробництві, а рівень і умови надання виплат визначають, як правило, за допомогою економічних чинників: ступенем участі в суспільній праці, тривалістю такої участі (неперервність трудового стажу), специфікою процесу виробництва, умовами, де проходила трудова діяльність (важкість і підвищена інтенсивність праці, шкідливість і небезпечність умов виробництва), рівнем оплати праці.

Наприклад, це можуть бути виплати пенсій службовцям, допомог у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю, вагітністю і пологами, доглядом за дітьми до досягнення ними трьохрічного віку, на поховання, а також надання матеріальних допомог працівникам за рахунок коштів підприємств, де вони працюють.

Друга група охоплюватиме виплати і пільги членам суспільства, які не мають безпосереднього зв'язку з їх трудовою діяльністю, а визначаються соціальними чинниками. Так, необхідність виховання підростаючого покоління зумовлює застосування різних видів допомог сім'ям із дітьми. Утримання непрацездатних від народження, осіб похилого віку та інвалідів, які не мають інших джерел доходів, забезпечується виплатою допомог і розміщенням їх у будинках-інтернатах, притулках. До цієї групи належать пенсії та допомоги, що отримують військовослужбовці, суттєві пільги, встановлені учасникам і ветеранам Великої вітчизняної війни, витрати, пов'язані з відновленням працездатності інвалідів, протезуванням, навчанням та їх працевлаштуванням.

Розподіл грошових виплат і безоплатних послуг із соціального страхування і соціального забезпечення відповідно до впливу економічних або соціальних чинників відображено в табл. 1.

Таблиця 1

Розподіл виплат і послуг із страхування і соціального забезпечення залежно від соціальних та економічних чинників (%)*

Перелік виплат і послуг	у тому числі					
	що формуються під впливом соціальних чинників			що формуються під впливом економічних чинників		
	1970	1984	2002	1970	1984	2002
Грошові виплати, з них:	13,7	11,8	9,2	86,3	88,2	90,8
пенсії	15,5	10,8	11,3	84,5	89,2	88,7
допомоги	8,8	14,6	16,1	91,2	85,4	83,9
Безплатні послуги	92,8	52,1	28,4	7,2	47,9	71,6
Всього виплат і послуг із соціального забезпечення і страхування	15,1	12,9	15,2	84,9	87,1	84,8

*Примітка. Автор розрахував на основі джерел [5; 6].

На основі даних табл. 1 можна стверджувати, що загальною відмінною рисою є застосування виплат переважно під впливом економічних чинників. Уже в 1970 р. сформувалося майже 85% усіх виплат із соціального забезпечення і соціального

страхування, до 1984 р. ця частка збільшилась на 2,2 пункту, а до 2002 р. становила більш ніж 90%. Це пов'язано зі зростанням частки пенсіонерів у загальній структурі населення (нині це 14 млн. осіб). Допомоги, що виплачують особам, зайнятим у суспільному виробництві, мають велику питому вагу – більш як 85%. Більше ніж половина безоплатних послуг при їх загальному скороченні формується під впливом економічних чинників (70%).

До другої групи виплат із соціального страхування і соціального забезпечення належать також надані в грошовій формі пенсійні виплати – 62% і допомоги – більш ніж 27% [3]. Це пов'язано з уведенням нових видів соціальних допомог (малозабезпеченим сім'ям, житлові субсидії тощо).

Оцінювання впливу економічних і соціальних чинників на розміри грошових виплат і безоплатних послуг зі соціального страхування і соціального забезпечення дає змогу проаналізувати структуру джерел фінансування кожної групи виплат і послуг. Особливості функціонального призначення соціальних виплат і послуг населенню визначають і різні джерела їх фінансування. Відповідно до запропонованої класифікації, групу соціальних виплат і послуг, які можна надати кожному члену суспільства, фінансують переважно з Державного бюджету України (наприклад, житлові субсидії, допомога малозабезпеченим сім'ям тощо). З цього фонду виплачують також надбавки до пенсій військовослужбовцям рядового, сержантського та старшинського складу термінової служби; видатки на соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок чорнобильської катастрофи тощо. Незважаючи на подібність, особливості фінансування видатків на соціальний захист у колишньому СРСР та в незалежній Україні суттєво між собою відрізняються. Тому проаналізуємо ці джерела окремо, щоб отримати відповідні показники.

У табл. 2 подано структуру джерел фінансування виплат і послуг, зумовлених дією соціальних та економічних чинників, характерних для колишнього СРСР, у другій половині 1980-х рр. Так, переважну частку фінансування соціальних послуг у цей період забезпечували державний бюджет (послуги, на які впливали соціальні чинники) і бюджет соціального страхування (послуги, на порядок надання яких впливали переважно економічні чинники).

Таблиця 2

Структура джерел фінансування виплат і послуг, зумовлених соціальними та економічними чинниками в колишньому СРСР*

Види виплат	Пенсії	Допомоги	Послуги	Всього	Усього з урахуванням коштів Державного бюджету України
Виплати, зумовлені впливом соціальних чинників					
Державний бюджет України	100	74,7	99,4		93,0
Бюджет соціального страхування	–	14,0	–		3,8
Кошти підприємств	–	–	–		–
Виплати, зумовлені впливом економічних чинників					
Державний бюджет України	–	–	–	–	63,7
Бюджет соціального страхування	87,0	88,1	9,6	86,2	30,8
Кошти підприємств	–	7,2	88,2	3,0	3,0

* Примітка. Автор розрахував на основі джерела [6].

А. Сидорчук

Проблеми класифікації соціальних...

Характерним є той факт, що в СРСР за рахунок коштів підприємств фінансувались соціальні програми, зумовлені економічними чинниками (тривалістю та інтенсивністю роботи, розміром заробітної плати тощо). При визначенні впливу цих чинників ураховувались відрахування підприємств, колгоспів на соціальне страхування.

Із здобуттям незалежності в Україні змінилися підходи щодо визначення джерел фінансування соціального захисту населення в напрямку переважання коштів соціального страхування на відміну від коштів бюджету, як це було поширено в Радянському Союзі. Це зумовлено переорієнтацією нашої країни на нові методи господарювання відповідно до мети формування соціально орієнтованої ринкової економіки.

Основним джерелом фінансування загальнообов'язкового державного соціального страхування в Україні нині визначені страхові внески роботодавців і застрахованих осіб. До всіх фондів застраховані особи сплачують страхові внески. Джерелом фінансування видатків на соціальне забезпечення є кошти Державного бюджету України та місцевих бюджетів.

Видатки на соціальне страхування та пенсійне забезпечення в 2002 р. становили 27 млрд. грн. [3]. Видатки загального фонду Державного бюджету в 2002 р. на соціальний захист і соціальне забезпечення було затверджено в розмірі 10,8 млрд. грн., відповідно місцевих бюджетів – 5,2 млрд. грн. Разом кошти бюджету становили 16 млрд. грн. [7]. Державну соціальну допомогу в 2002 р. профінансовано в розмірі 2,7 млрд. грн. Таким чином, співвідношення між джерелами фінансування на соціальний захист населення за рахунок коштів страхування і бюджетних коштів у сучасній Україні становить відповідно 63% щодо 37%.

Отже, класифікація соціальних послуг населенню, здійснена на основі впливу економічних або соціальних чинників на процес їх формування, дає змогу не лише їх згрупувати, а й кількісно проаналізувати фінансування виплат, пільг і допомог з метою оптимізації джерел. Подальше дослідження цієї проблеми полягає, на наш погляд, у детальнішому аналізі виплат відповідно до обґрунтованих ознак у межах кожного джерела фінансування соціального захисту населення, що дасть змогу встановити ступінь впливу економічних і соціальних чинників на розміри соціальних допомог та їх структуру. Це і визначатиме тематику наших досліджень у цій галузі в майбутньому.

Література

1. Закон України "Про пенсійне забезпечення" № 1788-ХІІ від 5. 11. 91 р. // *Відомості ВРУ*. – 1992. – № 2.
2. Соціально-економічні та правові передумови виникнення страхування // *Право України*. – 2002. – № 11. – С. 37 – 40.
3. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування та пенсійне забезпечення у цифрах і фактах. Матеріали підготовлені Міністерством праці та соціальної політики України, Пенсійним фондом України за участю та при підтримці проекту технічної допомоги Агентства США з міжнародного розвитку "Впровадження пенсійної реформи в Україні" (компанія ПАДКО). – 2003 р.
4. Надточій Б. Соціальне страхування у контексті історії // *Соціальний захист*. – 2003. – № 2.
5. Україна в цифрах у 2002 році. – К.: Державний комітет статистики України, 2003.
6. Чехутова В. С., Митькіна Т. В. Финансовые ресурсы социального обеспечения. – М.: Финансы и статистика, 1986. – 111 с.
7. Чугунов І. Я., Луценко Р. В. Основні підсумки виконання бюджету в 2002 році // *Фінанси України*. – 2003. – № 5. – С. 25 – 45.
8. www.pension.com.

Редакція отримала матеріал 14 січня 2004 р.